

Déry Tibor pályájának indulása

Déry Tibor századunk irodalmának egyik legösszetettebb alakja. Hosszú élete (1894–1977) alkalmat nyújtott arra, hogy több korszakon keresztül jelen legyen az irodalmi életben. Írói pályája 1917-ben indult, s élete végéig gyakran okozott meglepetést egy-egy művével. Az olvasói köztudatban pályájának kései szakaszában írott művei a legnépszerűbbek (*Niki*, *G. A. úr X-ben*, *Kiközösítő*, *Képzelt riport*, *A félfülű* a regények és kisregények közül, valamint a *Szerelem*, *Két asszony* című novellája, hogy csak a legismertebbeket említsük); a *Felelet*, a *Befejezetlen mondat* elsősorban az idősebb korosztály számára ismerős cím; az ennél régebbi műveket jóformán csak az irodalomtörténészek ismerik, ha ismerik.

Ennek oka könnyen érthető. Habár Déry életműkiadásában szerepel pályája legkorábbi szakaszának jónéhány műve, ezek a kisregények, versek és drámák vagy itt jelentek meg először, vagy négy-öt évtized után láttak újra napvilágot. És akkor még nem is szóltunk az eleddig kiadatlan művekről.

Miért nem jelent meg Déry összes műve? Az életműkiadást jórészt maga Déry válogatta. Különösen a korai művek kapcsán gyakran megnyilvánult benne egyfajta távolságtartás, e műveket nem tartotta túl sokra.¹ Kár, hogy az író túlzott öregkori hiúságára hallgattak a szerkesztők, mert még ha nem törekedtek is összkiadásra, a fent említett kötetekbe bekerülhetett volna néhány további érdekes-értékes alkotás.

Persze nem meglepő, hogy nincs összkiadásunk. Dérynél nagyobbra értékelt szerzők esetében sincs. Gondolok pl. Krúdyra, Füst Milánra.

* * *

Déry Tibor 1894. október 18-án született Budapesten, egy nagypolgári család elsőszülöttjeként. Származása fontos szerepet fog játszani egész életében, különösen indulásakor; de szinte élete végéig viaskodik vele.

A gyerekkori betegség (csonttuberkulózis) és más okok miatti magánéletet hosszú külföldi tartózkodások terjesztenek ki szinte Déry felnőtt koráig, meghatározó élménye lesz a fiatalembernek. Az első hazamosásléthonlét, amikor kortárs közösség tagja lesz, a Kereskedelmi Akadémia tanulója lesz. Itt tesz 1911-ben érettségét. Am ezt is egy év internátus követi.

Gallenben Déry külön lesz, majdnem teljesen külön osztályba jár, egyéni elbírálással.

Sokáig nem olvas irodalmat. Első ilyen irányú vezetője kereskedelmi iskolai barátja, Grósz Andor.² Mint olyan fiatalember, aki németül és magyarul egyformán, anyanyelvi szinten tud, s akinek a családjában a könyveket csak le kell emelnie a polcra, Déry mindkét nyelvterület értékes és értéktelen irodalmát olvashatja. Hamarosan azonban – saját bevallása szerint – csak a *Nyugatot* fogja igazi élménynek tartani; s amikor a Nasici Rt-nél eltöltött öt év (1913–1918) alatt maga is írni kezd (1916 körül), megjeleni is csak a Nyugatban szeretne. Annál is inkább, mivel ekkorra már barátjának mondhatja Tihanyi Lajost, a festőt, s személyesen ismeri a frontról hazatérő Tersánszky Józsi Jenőt.

Az efféle ismeretségek nem ritkák Déryék társadalmi helyzetében, de ez még kevés ahhoz, hogy valaki valóban a Nyugat hasábjain jelenhessen meg. Pedig Déry többször próbálkozik versekkel Osvát Ernőnél, aki elég sértő módon utasítja el;³ s ekkor mutatkozik meg Déry egyik fontos vonása, az önérzetesség: elhatározza, hogy többet nem fordul a laphoz, csak ha hívják.

Kapóra jön az Érdekes Újság novellapályázati felhívása, ahol a zsűri elnöke nem más, mint Osvát. Déry a *Lia* című elbeszéléssel pályázik, s a harmadik helyet szerzi meg.

*Lia*⁴

„A *Lia* a pályázatnak talán legkülönösebb és legegényibb darabja. Egy, az életből lassanként kiszakadt embernek története, vad és lázas szerelmi líra, talán a legkevésbé regény, de bizonytalán a legforróbb szerelmes költemény.”⁵

„Déri[!] Tibor magánhivatalnok és protekciós költő úr” és a Nyugat nem „tőzsgyökeres magyar fiatal hajtásai” körül „a Kelet erotikus virágainak illata, bűze kábít és mérgez”.⁶

„Nem emlékszem [...] Knut Hamsun hatása alatt írtam, azt hiszem, rossz írás.”⁷

Három nézet a *Liáról*, Osvaté, Andor Józsefé és az idős Déry Tiboré. Utóbbi külön kezelendő, hiszen nem korabeli, ezenkívül Déry előszeretettel nyilatkozott hasonló módon fiatalkori írásairól. Mégis lépten-nyomon azt az élményt idézi fel, amit akkor érzett, amikor neve először jelent meg nyomtatásban.

Osvát a kéziratot magához vette, s úgy lett, ahogy Déry akarta: akkor jelent meg a Nyugatban, amikor a folyóirat kereste meg. Osvát ettől kezdve csaknem mindent leközölt, amit Déry vitt neki.

A kép teljességéhez tartozik az is, hogy Kassák felolvasta a *Liát* a MA-körben.⁸ És az is, hogy Déryt – több névtelen sértegető levél mellett – „sajtó útján elkövetett szeméremstés” vádja miatt 1200 korona pénzbírságra ítélték. A védőügyvédet és a bírságpénzt a Nyugat biztosította. Déry pedig a novella megjelenése kapcsán gazdagabb lett két barátsággal: Tóth Árpádéval és Füst Milánéval.⁹

Mit látott Osvát, Tóth Árpád és Kassák Lajos ebben az írásban?

Mindenesetre szokatlan írás. Különösen a magyar irodalomban, 1917-ben. Valami merőben új.

Mitől új? A történet maga is érdekes: egy kisvárosban egy fiatalember (Endrei Tibor) – akinek be kellene fejeznie valami munkát – egy lánnyal (Liával) szerelembe esik; ám megtartani nem tudja szerelmét, hagyja, hogy a városba érkező idegen, dr. Kovács Leó, fokozatosan átvegye akarata felett a hatalmat, s ezt azzal tetézza be, hogy Liát is elhódítja tőle; Endrei kivonul a városból, majd amikor Lia hűtlenségéről is megbizonyosodik, a gátakat körüljárva várja a vihart, s ennek jötte előtt távozik.

Elég banális történet mai szemmel olvasva. De nem érdektelen. A cselekmény vezetése is kérdőjeleket hordoz magában. Miért engedi Endrei dr. Kovácsot? Miért engedi (el) Liát, miért nem beszél vele? Miért nincs általában az emberek között kommunikáció? Ha pedig lemond Liáról, miért nem tud beletörődni? Ha csak magával törődik, mégis mitől ennyire „külső kontroll”? Akihez vonzódik, azt miért bántja?

Mindezt rá lehetne fogni Déry kezdő voltára: nem ismeri az alapvető dramaturgiai szabályokat. Én mégsem e megoldás felé hajlok. Déry „tudatosan hibázik”: talán épp az imént felvetett kérdésekről (is) szól ez az elbeszélés.

Újat hoz a *Lia* stílusában is. A külső leírásokat belső monológok váltják fel. E belső monológok roppant találóak. Rengeteg a három pont, az elharpott félmondat, az elfojtott *indulat*, s a *házas* kifejezését szolgálják a szokatlan szóválasztások is. Az olvasóban is nő a feszültség, amikor a szereplőkben.

Mondjuk ki: igazi avantgarde próza ez. Bár még nem kiforrott, bár vannak még impresszionisztikus mozzanatai (pl. leírások), az expresszionizmus hatása elvitathatatlan.

Ezt érezhette meg Osvát, Kassák és az a néhány ember, akinek a füle fogékony volt e stílusra. A többség megragadt a cselekménynél, vagy az sem lehetetlen, hogy nem tudva mit kezdeni ezzel az újmódi prózával, megkereste, mibe lehet belekötni. Talán ezért varrták Déry nyakába a szeméremstési pert.

De honnan jön ez az új stílus? Déry Knut Hamsunt és Karl Kraust említi, mint ekkori olvasmányélményét. Hamsun *Éhségével* a párhuzam¹⁰ ma már evidens, talán az idős Déry is belátta ezt. A *Lia* a korai alkotások között az egyik legjobb, Dérynek alkalma lett volna közzétenni később is; mégis elzárkózott előle. 1917-ben még jó eséllyel adhatta el,¹¹ mert a német nyelvterület irodalmát anyanyelvi szinten (tehát tempóval) olvashatta; akkor ez még lépéselőny lehetett, de 1970 körülre már talán plágiumnak számított volna.¹²

Ezek pusztán feltételezések, s az originalitás kérdése egyáltalán nem lényeges, mint ezt többek közt Egri Péter monográfiájában¹³ is olvashatjuk. Szeretném azonban megfordítani az eredetiség kérdését. A *Lia* néhány mozzanata nagyon emlékeztet Thomas Mann kisregényeire, elsősorban a *Mario és a varázslóra*. A kisvárosban megjelenő idegen (dr. Kovács Leó – Cipolla) alakjára gondolok,¹⁴ valamint arra, ahogy a szereplők reagálnak cselekedeteire. Nem tartom lehetetlennek, hogy a két mű közös eredetre vezethető vissza.

Érdemes megemlíteni a *Lia* hibáit is. Ahogy öregkorában Déry is utal rá:¹⁵ nyelvében – a számos ösztönös találó kifejezés mellett – sok a pongyolaság; valóban nem olyan színes ekkor még Déry nyelve, mint majd a harmincas évektől kezdve.¹⁶

Nem célokom, hogy a *Liáról* itt részletesebb elemzést adjak. Mint minden jó mű, ez is több értelmezést tesz lehetővé. Itt csak az életmű szempontjából fontos elemeket említettem meg.

Déry tehát ettől kezdve otthon érezhette magát a Nyugatban. Mégsem érezte; fiatalos nyeglesége (gondoljunk az első nyugatos estére, amelyre elment, s ahol Adyval megismételtette a nevét¹⁷), és indulásának viszonylag szerencsétlen időpontja (melynek következtében sem az első, sem a második nemzedék nem tartotta saját emberének) kirekesztette az igazi közösségi életből.

A *Lia* Déry egyik korai típusnovellája. Időben (a megjelenés sorrendjében) a következő típus két novellája: *A két nővér*¹⁸ és az *Ellopott élet*.¹⁹

Ezek visszalépést jelentenek stílusban is, témájukban is. Bár jellemző rájuk a zaklatottság és a lelki vívódás, nem ütik meg a *Lia* színvonalát. Más szempontból éppen felül is múlják: sokkal „összeszedettebbek”, amit mutat terjedelmi különbségük – az első három Déry-novella mértani sorozatba illőn feleződik hosszát tekintve –, ám ez is inkább a hagyományos, a Nyugattól is jól ismert naturalista novellatípushoz közelíti őket. Némileg önkényesnek tűnhet, hogy e két írást egy típusként kezelem. Ennek az az oka, hogy mindkettőben valamilyen szociális probléma körül forognak az események

(az alkoholista apa, illetve az anyját és testvérét meglopó katonafiú), s mindkettőben – ahogy az összes ekkoriban keletkezett Déry-novellában – erőszakos cselekedettel végződik a történet. Tucatnovellának is nevezhetnénk e két írást, hozzátéve, hogy nagyszerű részleteket tartalmaznak (pl. a két gyerek félelmének és elszántságának ábrázolása, illetve az anya megmagyarázhatatlan és öncélú zsugorisága, amely e novellát Déry többi öntörvényű főszereplőjű írásához közelíti – ezúttal ironikusan).

A következő novellatípus az, amelyet az életműben (a később keletkezett és nem igazán színvonalas *Az éneklő szikla* mellett) egyetlen mű képvisel: *A kéthangú kiáltás*.²⁰

Talán erről a korai Déry-műről írtak eddig a legtöbbet. Kétséggívül – a *Liához* hasonlóan – ismét egy izgalmas kisregény. Izgalmas, a szó szoros értelmében, szinte horror. De az alapötlet nem ismeretlen sem a magyar, sem a világirodalomban. Déry írói pályafutása során először, de nem utoljára dolgozik vándormotívummal. Ez a motívum különböző alakokban a XIX. század óta többször előfordul a világirodalomban. Adalbert von Chamisso *Peter Schlemihl különös története* című kisregénye (1814) után válik közkinccsé az a történet, ahol a főhős eladja az árnyékát az ördögnek. Már az alaptörténetben az árnyék elvesztése a lélek elvesztését jelentené, de Schlemihl Péternek van *akarata*²¹ ezt visszautasítani, s fontos az is, hogy az ő *alter egója* nem él külön életet. A vándormotívum a XX. század elején Oscar Wilde-nál jön elő; a *Dorian Gray* magyar változatának tekinthetjük Babits *Gólyakalifáját*, amely az 1913-as Nyugatban jelent meg, tehát Déry is minden bizonnyal olvasta.²²

Ugyancsak a Nyugatban jelent meg Karinthy *Legenda az ezerarcú lélekről* című novellája,²³ amely abban is hasonlít *A kéthangú kiáltásra*, hogy háborúellenes.²⁴ Ám nemcsak a történet ismerős családja mondatta velem azt, hogy Dérynek ez a műve külön novellatípus. Ellentétben Oltyán Bélával,²⁵ én ezt nevezném *expresszionisztikusnak*, a *Lia* sokkal modernebb nyelvén, szerkesztésmódjában egyaránt. *A kéthangú kiáltás*ban csak ott találkozunk pl. a tudatfolyamatnak olykor a „köznapi” logikát is felrúgó ábrázolásával, ahol Diró, a főszereplő naplóját olvassuk. Az egész kisregény²⁶ tehát szinte csak külsőségeiben és csak részleteiben tér el a tízes években nem ritka parabolisztikus-misztikus novelláktól. A tudományos fantasztikum dívik ekkoriban, amelynek „ponyva” színvonalú képviselői mellett – a már említett *Gólyakalifán* és a *Legenda az ezerarcú lélekrőlön* kívül – olyan maradandó értékű művei születnek, mint szintén Karinthytól a *Fáremidő* (1916). A háború minden elképzelést felülmúló pusztítása és irracionálitása előli menekülésnek is felfoghatjuk e divatot.

Déry írása kifejezetten háborúellenes. Diró – akiről közvetve megtudhatjuk, hogy alapvetően becsületes, igazságszerető ember lenne – az egyéni akaratnak a háború alatti kötelező megszűnése, megszüntetése következtében a frontról hazatérve sem nyeri vissza egyéniségét. Nem lehet az, aki volt, képtelen önmagán uralkodni.²⁷ Elválík a tükörképétől, amely bár külön életet él, csak két dimenziójú. Ez a tükörkép fog nap mint nap borzalmas cselekedeteket elkövetni. Figyeljük meg azonban, mi aktivizálja ezt az alter egót! Három eset-típus: az erőszak, az ösztön és az ellenállás.²⁸ Az erőszak jelképe az egyenruha, az ösztöné a nő. Voltaképp nem *akar* a kétdimenziós Diró külön életet élni, de *kénytelen*, amíg van egyenruha és erőszak.

Láthatjuk, Déry itt inkább a szimbólumokkal, az allegóriával dolgozik, ami persze nem áll távol az expresszionizmustól. E kisregény mégis viszszalépés a *Liához* képest. (Ami nem zárja ki, hogy – hasonlóan a fentebb tárgyalt két novellához – mai szemmel olvasva jobb írásnak tűnik. Az *írói mesterségről* könnyebb tanúbizonyságot tenni a megírásakor hagyományosabbnak tartott stílusban. A *tehetséget* viszont sokszor éppen a kevésbé kiforrott, de merőben újat mutató írások árulják el.) A cselekmény homogénebb, az írói nézőpont végig azonos, külső, a történet logikus a saját „lehetséges világában”. A *Lia* nem az. A *Lia* tele van polgárpukkasztással. A *kéthangú kiáltás* nem lehet polgárpukkasztó: az elterelné a figyelmet az eredeti szándéktól: attól, hogy rájőjjünk: bármelyikünk lehet Diró,²⁹ álmlunkban³⁰ bármelyikünk gyilkolhat, élhet ösztöneinek.

Életrajzi élményre nemigen alapulhat *A kéthangú kiáltás*: Déry alig volt katona. Amikor nagybátyja vállalatánál, a Nasic Rt.-nél sztrájkot szervezett, bár célját elérte, nem maradhatott tovább állásában. Ez egyenértékű volt a behívóval, de Pesten (illetve egy darabig Rákosszentmihályon) maradt, nem utolsósorban a nagybácsi protekciójának köszönhetően. A katonaságnál Déry csak megalázó élményeket szerezhetett; az egyenruhának az erőszakkal való azonosítása tehát nem ehhez a pár hónapos élményhez fűződik.

Ez Déry három induló alap novellatípusa: az expresszionista, a naturalista-szociális és az expresszionista vonású szimbolikus-parabolisztikus típus, melyek azonban még mutatnak impresszionista jegyeket. E típusok közé sorolhatók be a Nyugatban ekkoriban megjelent további novellák: a *Novella* és *A próba*,³¹ mindkettő döntően az első, expresszionista típusba. Déry következő korszakában e típusok megmaradnak, bár gyakran keverednek, és természetesen új típusok is jelentkeznek.

* * *

1917-ben a *Lia* az irodalmi életbe való berobbanásnak számított. Déryben többen láttak fantáziát, Kassák avantgarde harcostársat vélt benne felfedezni. Déry konzervatív kritikusi is a *Liát* említik, mint az erkölcstelenség netovábbját, amiből szintén arra következtethetünk, hogy felfigyeltek az írásra. A *Lia* megjelenése tehát esemény volt az irodalmi életben, a megjelentetés Osvát részéről pedig talán kísérlet arra, hogy éppen egy Kassákéktól független, fiatal, „szelíd” avantgarde-ot beengedjen a Nyugatba.

Déry feltehetőleg meglepte azokat, akik a *Lia* folytatását várták (el) tőle. Kassák később meg is írta,³² hogy csalódott volt a Nyugatban megjelent további novellák olvastán. Déry pedig be akart illeszkedni, meg akarta valószínűsíteni álmát, hogy a Nyugatba rendszeresen publikálhasson, s ehhez – úgy érezte – „szalonképesebb”, s legalább stílárisan kevésbé lázadó művek keltenek. Az alapindulat persze megmaradt, s ez bizonyítja, mennyire belülről jövő a *Lia* lázadása, még akkor is, ha a történet néhány részletét Hamsuntól vette „kölcson”.

E lázadás ösztönös, alkati volt, eredetileg Déry osztálya ellen irányult, de a tízes években inkább nevezhetnénk parttalanak. A bevonulás és néhány – mindenkivel megeső – katonai „élmény” kell ahhoz, hogy a háború ellen fordítsa. Déry tehetségét bizonyítja, hogy képes erre. Így születik meg a tízes évek második maradandó alkotása, *A kéthangú kiáltás*. Érdekes, hogy Nyugat-beli megjelenése nem váltott ki visszhangot, még akkor sem, amikor Bécsben könyv alakban is kiadták. Az ugyanott megjelenő *A két nővért* is csak Gaál Gábor³³ veszi észre (és lehet, hogy ekkor veszi észre magát Déryt is, hogy majd 1928-tól a Korunk számára egy évtizeden át kérhessen írásokat tőle).

Gaál Gábor ezt írja: „Ahhoz az írósorhoz tartozik, amelyiknek nem volt ereje a modern magyar irodalmi stílus disszonanciája által adott ellentmondásokat valaminő pozitív irányba leküzdeni. Kereső, a keresés és forradalmi temperamentum minden láza nélkül [...] bizonyítéka ennek a naturalizmus-sal való állandó küzdelme. [...] A tiszta naturalizmus legmélyebb értelmű példája érdekli: a környezetében szenvedő ember, aki nem tud elválni sorsa külső burkolataitól. [...] Hősei számára már alakulóban van egy önállósuló világ, ahova tartoznak.”

Az emigráció előtti novellák tehát nem egyenletesek. Ez persze abból is adódik, hogy Déry mindig mással próbálkozik, ettől van, hogy szinte minden novellája külön novellatípus. Összefoglalóan azonban elmondható, hogy a *Lia* és részben *A kéthangú kiáltás* kivételével az újat kereső, lázadó, mégis alapvetően impresszionista³⁴-naturalista novellák sorába tartozó, jórészt feledhető alkotások. A kivételként említett két mű azonban mai szemmel ol-

vasva is figyelemre méltó. A kéthangú kiáltásnak van „újkori” kiadása; a *Lia* is megérdemelne ennyit.

- 1 DÉRY Tibor, *A napok hordaléka*, Bp., 1982, 450, 634; *Önéletrajz 1955-ből = Botladozás*, Bp., 1978, I. k., 17 („Pályám első szakaszában, a harmincas évek elejéig megható írói erőfeszítéssel, kevés elnézéssel önmagam iránt, tűrhetetlen rossz műveket szerkesztettem”; *DT TD-nél*, i. h., 153–154; *Huszonöt kérdés Déry Tibor-hoz*, i. h., II. k., 573; *Írószobám*, i. h., 690.) „Nem bíztam abban – dehogyan is! –, hogy valaha is lehet írói sikerem. [...] Különc voltam. Pontosabban különcnek tartottak.”
- 2 Emlékét a G. A. úr *X-ben* monogramja őrzi.
- 3 „Rámnézve sértő módon dicsérte [verseimet] (és itt megnevezi azt az öregedő kitűnő magyar író, akihez Osvát hasonlította), úgy, hogy megfogadtam magamban, hogy nem viszek neki több írást, amíg nem kér.” Részlet VAJDA János interjújából (*Fény*, 1933, 45. sz., 16–17).
- 4 *Nyugat*, 1917, I, 231–262, 327–359.
- 5 UNGVÁRI Tamás, *Déry Tibor alkotásai és vallomásai tükrében*, Bp., 1973, 36. A bírálóbizottság értékeléséből.
- 6 [ANDOR József] Szén vezércikke az *Élet* 1917. okt. 28. (43.) számában.
- 7 DÉRY Tibor, *Börtönnapok hordaléka*, Bp., 1989, 98. Mint Oltyán Béla is rámutat (*Déry Tibor indulása*, Borsodi Szemle, 1974, 3. sz., 51–67), leginkább a korai Hamsun-művek, ezek közül is az *Éhség* az, amit Déry mintegy újraír: a piros ruha, a ház ablakából visszazéző nő, Ylajali neve, az írással való megakadás, az erdőbe való kivonulás, a koldus megsegítése, a főhős dühe és büszkesége, a végén a hajós távozása egyértelművé teszi a párhuzamot. Déry csaknem húsz évvel később nyilatkozott olvasmányélményeiről (*Új könyvek könyve*, Bp., 1937, 100–101): „Azok a könyvek, amelyeket semmi áron sem akarnék másodszor is elolvasni, nagyobb hatással voltak rám, mint azok, amelyeket tízszer is átöngészttem [...] az erkölcsileg gyatra, művészileg bárgyú könyvek éppoly sugalmazon alakítják az embert, mint a tiszteletreméltó olvasmányok [...] [Ha nem így kezdtem volna a riportot] megemlétenék egy könyvet, mely hosszú évekre tönkretette bennem minden emberi erény iránti előszeretetemet.” Déry Tibor *Börtönnapokjából* tudunk egy másik lehetséges befolyásról is: ekkoriban Déry Karl Kraus-rajongó (98). Lásd még: *A napok hordaléka*, i. k., 435: „Hatását máig viselem stílusomon.”
- 8 KASSÁK Lajos, *Néhány megjegyzés az új líra fejlődéséhez*, Századunk, 1928, 191–195.
- 9 Füst állítólag „az ihlet, az ifjúság csodája”-nak tartotta a *Liát*, de a későbbi írásokat lebecsülte. Lásd: *Börtönnapok hordaléka*, i. k., 126.
- 10 Még egy „játékos” párhuzamra hívom fel a figyelmet. Ylajali Hamsun hőse által kitalált név, mely nem egyszerűen „két Liát tartalmaz”, hanem oda-vissza nagyjából egyformán olvasható. Ez az oda-vissza olvasás Déry *Meslohes* című cikkében is (*A napok hordaléka*, 28–33) előfordul, az *i* és az *y* felcserélése pedig a *Kyvagiokén* című önéletrajzi játékban. A hű nevelőnő alakja önéletrajzi: Rosenbergeknl az élete végéig hű házvezetőnőt *Ajlinak* hívták (l. a novella *Annáját*).
- 11 Ráadásul az ifjú Déryre jellemző furcsa, polgárpukkasztó humorérzék és enyhén nagyképű öntudatosság számára sem lehetett kis elégtétel, hogy az egész magyar irodalmi életet „megetette” egy Hamsun-parafrázissal, és senki se vette észre.
- 12 Ennyi párhuzam és feltételezés után úgy illik, hogy felhívjam a figyelmet a *Lia* önálló voltára, arra, miben más *gyökeresen*, mint az *Éhség*. A teljesség igénye nélkül kezdjük a címmel: Déry itt még a nőt, a szerelmet, a nemi vágyat tartja a legfontosabbnak, csak a másik Hamsun-parafrázisban, az *Alkonyodik, a bárányok elvreznekben* – és az ezzel egyidejű keletkezésű versekben – kerül a kenyér a hierarchia csúcsára. Az *Éhség* főszereplője nem áll bosszút, hanem egyszerűen továbbáll. A *Lia* expresszivitásának alapja – és igaz ez a *Liával* rokon Déry-novellákra is – a világot elpusztító indulat, a bosszú (l. még: *A Kriska*, *A két nővér*, *Novella*). Ylajali oldalán egy Herceg (bece)nevű úr mutatkozik, akiről többet nem tudunk meg (az *Éhség* főszereplője számára

- általában még annyira se fontosak az emberek, mint az *Országúton* sokkal magányosabb hőse számára); dr. Kovács Leó a *Lia* egyik kulcsszereplője.
- 13 EGRI Péter, *Kafka- és Proust-indítások Déry művészetében*, Bp., 1970.
- 14 E párhuzamot Oltyán Béla is megfigyelte, l. OLTYÁN Béla, *Déry Tibor indulása*, Borsodi Szemle, 1974, 3. sz., 51–67.
- 15 *Ítélet nincs*, 179: „Máig is érthetetlen, miért nem figyelmeztettek sem barátaim, sem Osvát arra, hogy nyelvem szegényes, nedvtelen, fantáziátlan, magyartalan, a sekélyes pesti stílus felszíni rétegeiből táplálkozott.”
- 17 Másutt Déry a nyelv tudását az idegen nyelvből való fordítással hozza összefüggésbe (*A napok hordaléka*, 350, 450; *Ítélet nincs*, Bp., 1969, 179–180).
- 18 Nyugat, 1917, II., 675–705. E számban jelent meg Babitsnak egy szintén apagyilkosságról szóló novellája, a *Drága élet* (uo., 706–719); nem kizárt, hogy Babits ekkor sértődött meg Déryre. L. DÉRY Tibor, *Börtönnapok hordaléka*, i. k., 100.
- 19 Nyugat, 1918, I, 500–514.
- 20 Nyugat, 1918, II, 550–587.
- 21 Ellentétben pl. Fausttal.
- 22 Csak lábjegyzetben hívom fel a figyelmet arra, mennyire gyakorivá válik a vándormotívum megjelenése Déry művével párhuzamosan. Chamisso művéből ekkoriban két némafilm készül (1915, 1921), Hugo von Hofmannsthal Richard Strauss-szal közösen megkomponálja *Az árnyék nélküli asszonyt* (a mű már 1914-ben kész, de csak 1919-ben nyílik mód bemutatására); talán ennek története mutatja a legtöbb párhuzamot Déry *A kéthangú kiáltásával*: az árnyék itt már a szabad-akarát szimbóluma. De előjön az árnyék – mint a halált is túlélő személyiség-jegy – Sztravinszkij *Petruskájában* is.
- 23 Nyugat, 1916, I, 648–666.
- 24 E novellára még jobban, szinte botrányosan hasonlít *Az éneklő szikla*.
- 25 OLTYÁN Béla, *Déry expresszionizmusának sajátos vonásai*, It 1974, 999–1008.
- 26 A szakirodalom a *Liát*, *A kéthangú kiáltást*, *A Kriskát*, de olykor még a *Két nővért* is gyakran kisregénynek nevezi. Én nem látom a novella és a kisregény közti különbséget olyan élesnek, hogy egyértelműen be tudjam e műveket sorolni ide vagy oda, Egri Péterrel ellentétben. Az általa felhozott kritérium – hogy a történet hány szálon fut – mások szerint a kisregény és a regény szétválasztására alkalmas. L.: EGRI Péter, *Pomogáts Béla: Déry Tibor*, Kritika, 1974, 10. sz., 74.
- 27 Talán nem túlzás, ha azt állítjuk, ez – a palackból kiszabadult szellem – ugyanaz a gondolat, mint Goethe *Bűvészinas*a, amelynek ötletére 1879-ben Dukas még humorral írhatott zenét.
- 28 Az ellenállás tekinthető erőszaknak is, de az ösztönélet korlátozásának is. Ily módon e három dolog voltaképp egy: az egyéni szabadság bármilyen korlátozása, beleértve a társadalmi konvenciókat is. Ugyanerre a következtetésre jut Egri Péter is (EGRI Péter, *Déry Tibor: A kéthangú kiáltás*, It 1969, 925–934).
- 29 Érdemes odafigyelni Déry névadására. Endrei Tibor, Diró vagy majd a *Salamon tornyának* Dániele: Déry nevének változatai vagy álnevei. Ebből is látszik: Déry mindig magát írja meg.
- 30 Mint minden huszadik század első felében keletkezett, skizofréniával foglalkozó mű, ez is magán viseli a freudizmus vonásait.
- 31 *Novella*: Nyugat, 1918, II, 213–232; *A próba*: Nyugat, 1919, 657–683.
- 32 *Néhány megjegyzés a líra fejlődéséhez*, Századunk, 1928, 191–195.
- 33 *Jövő* [Bécs], 1921, 262. sz. (december 21.)
- 34 EGRI Péter, *Kafka- és Proust-indítások Déry művészetében (Déry modernsége)*, Bp., 1970, 136–140.